

Anita Całek

Uniwersytet Jagielloński

Psychobiografia naukowa: od metody badawczej do tekstu

Wprowadzenie

Biorąc do ręki tekst biograficzny, zwłaszcza o charakterze naukowym, Czytelnik ma nadzieję zapoznać się bliżej z życiem postaci, o której praca opowiada. Jednak w rzeczywistości dzieje się o wiele więcej: wchodzi on w przestrzeń i czas, których już nie ma – w świat, który jest tekstową reprezentacją rzeczywistości historycznej skoncentrowanej na bohaterze psychobiografii. Świat ten, skonstruowany przez badacza, ma umiejętnie, trafnie i rzetelnie oddawać sprawiedliwość tak samej opisywanej postaci, jak i jej czasom historycznym (por. Ankersmit, 2004; Całek, 2013).

Iluzja przeszłości oraz iluzja kontaktu z bohaterem biografii to efekty wykreowane przez tekstowy kształt samej reprezentacji, działające analogicznie do chwytów literackich (por. White, 2000, 2009, 2014). Równocześnie jednak mają one swoją faktograficzną, teoretyczną i metodologiczną podstawę, zakorzenioną w przekonaniu o mocy eksplanacyjnej metod biograficznych oraz o możliwości dokonywania trafnych interpretacji przez biografa posługującego się nimi (Całek, 2013). To swoiste połączenie nauki i literatury, od zawsze cechujące dobre prace biograficzne, wymaga zatem u swych podstaw takiego narzędzia badawczego, które uwzględni specyfikę naukowo-literacką powstającego tekstu (Całek, 2014, 2015). Jest nim opisana w drugiej części tego artykułu metoda psychobiograficzno-literaturoznawcza.

Od wieków wiadomo, że biograf posługuje się narzędziami nauki, sięgając po warsztat historyczny i psychologiczny oraz stawiając sobie cele szczegółowe, będąc przy tym pisarzem, który korzysta z chwytów literackich, wielkich figur

retorycznych, możliwości, jakie daje mu określony, wybrany gatunek biografii oraz narracji jako materiału konstrukcyjnego całości. Dzięki środkom, jakie oferuje mu właśnie literatura, kreuje na przykład złudzenie upływu czasu, w rzeczywistości nie tyle mimetycznie naśladowując bieg życia, ale umiejętnie budując narrację, która taki efekt wytwarza¹.

O tym swoistym połączeniu w biografii literatury i nauki przekonani byli najbardziej znani klasycy biografistyki (teoretycy, a zarazem najczęściej praktycy), tacy jak André Maurois (1930), John Arthur Garraty (1957), Paul Murray Kendall (1965), James L. Clifford (1970), Daniel Madelénat (1984) czy Françoise Dosse (2011)². P.M. Kendall jest zresztą autorem często później powtarzanego zdania, iż biografia jest niemożliwym godzeniem ze sobą sztuki, nauki i umiejętności warsztatowych biografów, wymaga bowiem technik badawczych charakterystycznych dla badań biograficznych, zastosowania koncepcji naukowych do zinterpretowania zgromadzonych danych, ale jest także sztuką, gdyż jej autor kształtuje opowieść, używając typowych technik pisarskich.

Z tego wynika P.M. Kendalla definicja biografii jako tekstu reprezentującego połączenie wyobraźni i faktyczności:

Considering that biography represents imagination limited by truth, facts raised to the power of revelation, I suggest that it may be defined as „the simulation, in words, of a man’s life, from all that is known about that man” (*ibidem*: 15);

te poetyckie metafory prowadzą zatem do jakże bliskiego współczesnemu ujęciu dostrzeżenia symulacyjnego charakteru biografii³, zbudowanej ze słów, a równocześnie naśladowującej naturalny bieg życia.

Biografia jako symulacja i substytut biegu życia

Wątek biografii jako symulacji historycznie zaświadczonego przebiegu życia warto jednak pociągnąć dalej, zauważając również jej substytucyjny charakter. W momencie, gdy powstaje tekstowy, autonomiczny zatem zapis biegu życia,

¹ O możliwościach, jakie w tym względzie biografii daje literatura, piszę w artykule poświęconym zagadnieniu czasu w biografii (por. Całek, w druku); szerzej zagadnieniem czasu w kontekście narracji zajmuje się Mieke Bal (2012), a w kontekście poetyki – Dorota Korwin-Piotrowska (2011).

² Por. omówienie ich prac: Całek, 2013.

³ Przywołując pojęcie „symulacji” w odniesieniu do teorii biografii zaproponowanej przez P.M. Kendalla, odcinam się od tego rozumienia „symulacji”, które zaproponował Jean Baudrillard w *Simulacres et simulation* (1981, pol. tłum. *Symulakry i symulacja*, 2005), uznając za prawdziwe istnienie tak rzeczywistości, jak i egzystencji człowieka (w postaci historycznie zakorzenionego biegu życia). Zgadzam się, że biografia go naśladuje oraz – po śmierci bohatera biografii – symbolizuje i stanowi jego substytucję, tym niemniej tekst odnosi się do uprzednio istniejącej rzeczywistości, a nie odsyła do samego znaku, niezależnie od tego, jak doskonała jest ta reprezentacja.

zaczyna on funkcjonować jak symulacja, na wzór innych tekstów „uniezależniając się” od swego autora, a także głównego bohatera. Dochodzi zatem do charakterystycznego „rozdzielenia obrazu” twórcy (widocznego zwłaszcza w autobiografiach i biografiach tworzonych za życia ich bohaterów): zapis tekstowy stanowi rodzaj poznawczego lustra, w którym podmiot może się przeglądać, a równocześnie uchwycony w tekście moment biograficzny nie ulega już zmianie, utrwalony bowiem został w określonej formie, co najlepiej widać w portrecie biograficznym (Calek, 2013).

Dystans, jaki powstaje między tymi dwoma obrazami: zapisem biograficznym oraz rzeczywistym, nadal rozgrywającym się w czasie biegiem życia, oczywiście wzrasta wraz z upływem lat. Jednak równolegle dochodzi do częściowej substytucji: tekst biograficzny reprezentuje swojego bohatera, umożliwiając poznanie go i symboliczny kontakt bez jego osobistego udziału. Zatem już za życia twórcy biografia może go reprezentować, stanowić medium udostępnione innym oraz jedno ze źródeł kreowania jego legendy. Jako taka staje się substytutem jego obecności, dostępnym na wyciągnięcie ręki dla każdego czytelnika; być może również stąd płynie wciąż niesłabnąca popularność tego gatunku (na którą współcześnie wskazywał na przykład François Dosse⁴).

Jednak do pełnego aktu substytucji dochodzi już po śmierci bohatera biografii: od tego momentu tekst biograficzny (również psychobiografia) staje się nie tylko tekstową symulacją biegu jego życia, ale przede wszystkim symboliczną reprezentacją nieobecnego już bohatera, przyjmując funkcję uobecniania go w świecie. To biografia w akcie lektury umożliwia symboliczne spotkanie – na przestrzeni tekstu – do którego dojść już nie może w rzeczywistości. Fakt historycznie poświadczanego istnienia bohatera biografii sprawia, iż doświadczenie symbolicznego spotkania z nim jest bardziej intensywne niż w przypadku postaci literackich: wzmacnia je pakt biograficzny (wzorowany na pakcie autobiograficznym, por. Lejeune, 2001) obiecujący czytelnikowi możliwość obcowania z „prawdziwym” twórcą (niezależnie od rzeczywistej wierności tak wytworzonej tekstowej reprezentacji twórcy; por. Calek, 2013).

Od zagadnienia reprezentacji zatem chciałabym rozpocząć, gdyż to jej symboliczne znaczenie w kulturze nakłada na biografa szczególne obowiązki, wynikające z bycia żyjącym reprezentantem nieobecnego już bohatera, jego „mówcą umarłych” (por. Calek, 2013; do wątku tego jeszcze powrócę). Pojęcie „reprezentacji” wydobywa równocześnie konieczność wzięcia pod uwagę wspomnianej podwójności porządku empirycznego i tekstowego: „Z jednej strony podziwiamy samą rzecz i doświadczamy jej obecności, z drugiej to, jak została ona przedstawiona, czyli zastępującą ją przedstawienie. Między samą rzeczą a jej przedstawieniem, wzorcem i kopią,

⁴ Pisał on o niezwyklej popularności biografii we Francji, analizując sytuację na rynku wydawniczym między 2000 a najpierw 2005, potem również 2011 r., por. Dosse, 2011.

przedmiotem i efektem naśladowania rozciąga się sfera reprezentacji, czyli jednocześnie podwojenia i zastąpienia modelu przez kopię” (Markowski, 2006: 314).

Takie przesunięcie jest nieodłączną cechą każdego tekstu literackiego i powoduje nieusuwalną różnicę między rzeczywistością a tekstem. W estetyce ta pierwsza jest nazywana „modelem”, wobec którego „dzieło sztuki naśladuje, odtwarza, reprodukuje coś, co jest od niego inne, co posiada niezależny status egzystencjalny” (Mitosek, 2002: 232). Nie eliminuje to odniesienia do świata zakodowanego w literaturze, ale – jak pisze Ryszard Nycz (2001: 13) „w dziele literackim następuje transfiguracja realnego w ślad, tego zaś w trop figuralnej (retorycznej) reprezentacji”. Podobnie dzieje się w utworze biograficznym (także w psychobiografii), dlatego tak niezbędne jest wprowadzenie na początku tych rozważań pojęcia „reprezentacji”, niezależnie od istotnego znaczenia, jakie nadał mu Frank Ankersmit (2004).

Biografia i psychobiografia w kontekście ideologii reprezentacji

Michał Paweł Markowski, jeden z najbardziej wpływowych polskich teoretyków literatury zajmujących się problemem reprezentacji, proponuje wyróżnienie czterech odmiennych strategii ich tworzenia/analizowania, które nazywa „ideologiami”. Rozumie przez to sposób, w jaki ludzie przedstawiają sobie rzeczywistość, czyli po pierwsze, w jaki sposób nadają światu sens, po drugie, za pomocą jakich technik i wyobrażeń to czynią. W tym ujęciu:

Ideologia nie jest zbiorem poglądów na świat, które odbijałyby gotową rzeczywistość, lecz strategią takiej reprezentacji świata, która z rzeczywistości czyni tekst interpretalny w określonym języku (Markowski, 2006: 317).

P.M. Markowski analizuje cztery takie strategie, wyróżniając ideologię epistemologiczną, apofatyczną, estetyczną i ontologiczną⁵. Chciałabym przyjrzeć się im z dotąd nieobecnej perspektywy – prowadzenia badań biograficznych i pisanie biografii (psychobiografii) jako rezultatu końcowego takowych analiz.

⁵ Sam badacz, podsumowując swoje omówienie, wskazuje na istotność wyboru jednej z czterech zaprezentowanych ideologii reprezentacji, od niego bowiem zależy sposób odbierania świata i przekształcania go w tekst: „Mówiąc krótko, każda z tych ideologii odpowiada za inne rozumienie sensu i gdzie indziej owego sensu poszukuje: w samym podmiocie, który korzysta z reprezentacji jako narzędzia usensownienia świata, w samej rzeczywistości, której trzeba umożliwić pojawienie się, w rzeczywistości skrytej, która nigdy się nie pojawi w innorodnych znakach i wreszcie w samej reprezentacji [...]. Nie jest to kwestia wartościowania, lecz jedynie uświadomienia sobie prostego faktu, iż kwestia sensu nie jest ustalona raz na zawsze” (Markowski, 2006: 330).

Pierwsza, epistemologiczna ideologia reprezentacji, kładzie nacisk na zasadniczą rolę tekstowego (słownego) obrazu świata w poznawaniu rzeczywistości, jej porządkowaniu i kategoryzowaniu. Taka reprezentacja zastępuje świat empiryczny, który w ujęciu kartezjańskim nie jest dostępny, lecz zapośredniczony przez obrazy oraz idee konstruowane przez podmiot (Markowski, 2006). Biografia opisywana w języku tej ideologii byłaby zatem jedynym możliwym sposobem utrwalania faktycznego biegu życia w celu jego poznawania i analizowania. Równolegle jednak jej akceptacja oznaczałaby przyjęcie założenia, iż bezpośrednie poznanie stojącego u podstaw życia twórcy nie jest możliwe: to, z czym mamy kontakt, stanowi jedynie kolejne poznawcze. Byłby to zatem model reprezentacji, która sama powstaje na bazie takowych i tylko do takich odsyła – jako taki wydaje się jednak zawieszony w „bytowej próżni” i radykalnie konstruktywistyczny, bliski narratywistycznym ujęciom historii Haydena White’a (2000, 2009, 2014). Ideologia daje zatem dość dużą swobodę biografowi, odsłaniając równocześnie aporetyczność tekstu biograficznego w stosunku do poprzedzającego go życia.

Kolejną (z omawianych przez P.M. Markowskiego) jest ideologia apofatyczna, wyrażająca całkowite zwątpienie w możliwość zaistnienia reprezentacji. Zakłada ona, że świata empirycznego nie da się przedstawić w formie tekstu. Reprezentacja ujmowana jest tutaj jako zawsze nieodpowiednia; także język jest postrzegany jako nieadekwatnie symulujący rzeczywistość. Z tego względu podejmowany wysiłek, aby tekst biografii przedstawiał wierną rekonstrukcję tego, co się realnie zdarzyło, byłby całkowicie bezsensowny. Biografie powstające w kręgu oddziaływania tej ideologii nie odwołują się zatem do empirycznych danych, lecz – wprowadzając w życie konsekwentne założenia o istnieniu nieusuwalnej różnicy między życiem a tekstem – będą się od tego „życia” oddalać, dając biografowi prawo do tworzenia wersji wyobrażonych i fikcyjnych danej biografii, co ma miejsce zwłaszcza w utworach literackich, dla których życie twórcy jest tylko punktem wyjścia własnych fabuł. W model ten, od strony klasyfikacji gatunkowej, dobrze wpisują się superbiografie, ale także wszelkie formy powieściowe (biografia upowieściowiona, powieść biograficzna, powieść w związku z biografią).

W inny sposób radykalna jest ideologia estetyczna, która zakłada zastępowanie rzeczywistości niezależną i autonomiczną wobec niej reprezentacją, a pochodzi od kantowskiej teorii doświadczenia estetycznego (Markowski, 2006). Taka reprezentacja unieważnia rzeczywistość, stanowi więc radykalny model substytucji, również dostrzegalny w twórczości biograficznej. Biografie wpisujące się w ideologię estetyczną przekształcają wyjściowy bieg życia w literacką legendę, czynią z niego obiekt estetyczny niezależny od „wyjściowego materiału” (a zatem podatny na interpretację, dopowiedzenia i cięcia, czasem w skrajnych przypadkach – cenzurę czy przekłamania). Reprezentacja estetyczna nie dąży do wierności czy adekwatności, lecz realizuje obecne *explicite* lub *implicite* wyobrażenia o życiu twórcy, które – chociaż odwołują się do wydarzeń i faktów – traktują je

jako pole własnych działań, mających na celu stworzenie często kanonicznego obrazu życia, utrwalającego określone społeczne jego wyobrażenie.

Wreszcie ostatnią z proponowanych przez P.M. Markowskiego ideologii reprezentacji jest odmiana „ontologiczna”. W tym przypadku reprezentacja nie zastępuje rzeczywistości, lecz uobecnia to, co jest reprezentowane, zatem nie daje się oderwać od swej formy, która należy do istoty samego modelu, gdyż

[...] stanowi elementarny warunek możliwości jej zaistnienia. Bez reprezentacji nie mogłoby uobecnić się to, co reprezentowane, co oznacza że tożsamość reprezentacji i tego, co reprezentowane [...] kończy się na doprowadzeniu bytu do pełnej samoprezentacji (*ibidem*: 324).

Podmiot reprezentacji dzięki niej samej może „ukazać się jaki jest”. Wydaje się, że model ten jest najbardziej reprezentatywny dla omawianej tu biografii naukowej, zwłaszcza w formie psychobiografii. Sposób przedstawienia życia jest bowiem ściśle związany z samym procesem przedstawiania, a materia języka nie jest niezależna od treści, co już dziś wiemy, choć świadomość ta potrzebowała lat, by utorować sobie drogę w badaniach biograficznych.

W jeszcze jednym sensie biografia naukowa, podobnie jak psychobiografia, wydaje się właśnie ontologiczną reprezentacją biegu życia twórcy. Chodzi o aspekt substytucji występujący w przypadku, gdy bohater biografii już zmarł: tak jak biograf staje się wówczas „mówcą umarłych”, przyjmując – zgodnie z założeniem paktu biograficznego rolę symbolicznego „reprezentanta interesów” twórcy (Całek, 2013) i kreatora jego „adekwatnej reprezentacji życia” (w sensie nadanym temu określeniu przez Ankersmita, 2004), tak i biografia jako tekst staje się kulturowym oraz symbolicznym substytutem zakończonego już biegu życia. Jej kulturotwórczy, podobnie jak i dydaktyczny charakter od starożytności ceniony był w literaturze, natomiast znaczenie symboliczne wynika z metonimicznej relacji: kontakt z samym twórcą zastępowany jest lekturą nie tyle jego dzieł, ile biografii oraz tekstów autobiograficznych (zwłaszcza dzienników, pamiętników czy korespondencji).

Lektura ta zdaje się zaspokajać potrzebę kontaktu z osobą twórcy, z tego więc względu teksty te mają charakter reprezentacji ontologicznych: nie zastępują twórcy, lecz go uobecniają, ograniczając ingerencję w jego obraz do minimum, zgodnie z zasadą obiektywizmu maksymalnie dostępnego (por. Całek, 2011, 2012, 2013).

MPL w kontekście interakcyjnego modelu biografiki naukowej

W świetle powyższych rozważań nad biografią i psychobiografią jako tekstowymi reprezentacjami biegu życia twórcy w nowym świetle pojawia się szereg pytań o naukowy charakter tego przedsięwzięcia badawczego, którego

ukoronowaniem staje się narracja psychobiograficzna. Literacki charakter tej narracji bowiem nie powinien dominować nad treścią merytoryczną, stanowiącą serce każdej biograficznej analizy. To od jakości sformułowanych wniosków zależy, co wniesie ona do zasobów wiedzy na temat danego twórcy.

Problem trafności, rzetelności oraz adekwatności tworzonej przez badacza reprezentacji zależy bowiem nie tyle od warsztatu pisarskiego (a w każdym razie na pewno się do niego nie ogranicza), ile od odpowiedniego doboru koncepcji ujmujących tak bieg życia, jak i sam wymiar twórczy. Doprecyzowania wymaga też sposób gromadzenia, selekcjonowania, a następnie analizowania danych biograficznych, jak również zaprojektowanie etapu końcowego, czyli dobór odpowiedniego gatunku biograficznego oraz określenie odbiorcy tworzonego tekstu. Wynika to z interakcyjnego charakteru prowadzonych badań biograficznych, w których narracja staje się elementem negocjowanym i współtworzonym z czterech współdziałających komponentów oddziałujących z poziomu tekstowego i pozatekstowego.

Pierwszym komponentem modelu interakcyjnego (szerzej opisanego w monografii poświęconej biografii naukowej, por. Całek, 2013) jest „ja” autora rzeczywistego, który w tekście jest reprezentowany za pomocą figury narratora biograficznego (określonego typu, por. *ibidem* oraz Całek, w druku). Drugi komponent to „ty” empiryczne, obecne w tekście w postaci figury odbiorcy wirtualnego. Trzeci stanowi tradycja, dorobek nauki i kultury, który uobecnia się w tekście biografii jako konkretny, wyselekcjonowany horyzont poznawczy, stanowiący podstawę teoretyczną i metodologiczną proponowanych analiz. Czwarty natomiast stanowi warsztat biograficzny w postaci rozmaitych, znanych autorowi technik i metod biograficznych, historycznej krytyki źródeł oraz zebranego materiału biograficznego, czyli tego, co znajdzie swe bezpośrednie odzwierciedlenie w tekście biografii (w postaci wybranej metody i wyselekcjonowanych materiałów biograficznych). Metoda psychobiograficzno-literaturoznawcza (MPL) jako narzędzie, które powstało w tym samym nurcie myślenia co cały model, doskonale wpisuje się w jego wymagania, może być zatem w naturalny sposób stosowane zarówno do pracy z danymi biograficznymi, jak i na dalszych etapach badania.

Cztery odrębne, choć wchodzące w wielorakie interakcje komponenty biografii łączy osoba jej bohatera, którego reprezentacja biegu życia jest celem podjętych analiz i finalnym wyobrażeniem, konstruowanym na przestrzeni całej narracji: najpierw przed oczyma badacza (piszącego), następnie – odbiorcy (czytającego). Obraz ten ma oczywiście charakter perswazyjny: narzuca określoną wizję twórcy lub co najmniej negocjuje ją. Wreszcie – w dłuższej perspektywie czasowej – ten skonstruowany obraz staje się częścią dorobku poświęconego danemu twórcy, a sama biografia wchodzi do zasobów źródłowych, stając się częścią tradycji, z której wcześniej czerpała.

W ten sposób ujmowany tekst biograficzny jest dynamiczną całością, którego sens i rozumienie jest nieustannie poddawane dyskusji, stanowiąc element ciągłego dialogu nowych idei z tradycyjnym sposobem ujmowania biegu danego życia. Dzięki swym horyzontom poznawczym nadal podatnym na ewolucję biografii, jako tekst konkretnego autora umocowany w czasie i przestrzeni, nigdy nie jest odczytana, lecz nieustannie odczytywana, re-konstruowana i dopełniana. Nieustannie dialoguje też z odbiorcą, który wrażliwy jest na jej różne poziomy.

Powstanie takiego – w modelowym kształcie opisanego – tekstu biografii wymaga zastosowania innych niż tradycyjne metod badawczych. Przedstawiona poniżej metoda psychobiograficzno-literaturoznawcza jest wypracowanym w badaniach nad biografiami twórców narzędziem do przeprowadzania badań biograficznych, interpretowania uzyskanych danych oraz konstruowania psychobiografii naukowej jako efektu rzetelnej naukowej pracy badacza oraz jego umiejętności tworzenia przekonującej reprezentacji życia w formie tekstu narracyjnego (Cątek, 2005, 2011, 2012, 2013).

Procedura badawcza w MPL – etap wstępny

Metoda psychobiograficzno-literaturoznawcza jako propozycja całościowego poprowadzenia badań nad konkretną biografią twórcy przebiega w czterech etapach, dotycząc trzech różnorodnych grup danych biograficznych, wyróżnionych już w latach 30. XX w. przez Charlotte Bühler (1933/1999).

Podstawą analizy są materiały biograficzne, szczególnie kroniki życia i twórczości oraz korespondencja twórcy; analiza nie obejmuje treści dzieł literackich, pozostawiając interpretację dzieł opracowaniom monograficznym. Procedura badawcza w MPL obejmuje dwie wstępne fazy przygotowawcze (literaturoznawczą i psychologiczną), etap analizy właściwej, syntezę i podsumowanie.

Na etapie wstępnym celem badań jest przygotowanie niezbędnego warsztatu w każdym z czterech interakcyjnych komponentów: zapoznanie się z całością materiału biograficznego pozwala na jego wstępne przyporządkowanie do jednej z trzech grup danych (obiektywnych, podmiotowych oraz dotyczących osiągnięć; por. Bühler, 1933/1999; Cątek, 2012, 2013). W ten sposób opracowane zostaje pole związane z materiałem poddawany analizie. Podobnie wstępny etap literaturoznawczy pozwala na zbadanie dotychczas powstałych biografii pod kątem ich poszczególnych wymiarów (założeń podstawowych, teoretycznych, metodologicznych, wniosków interpretacyjnych biografii, narracji, gatunku, zastosowanych metod badawczych oraz oceny wiarygodności każdej z proponowanych rekonstrukcji będących reprezentacjami życia twórcy, por. Cątek, 2012). Analiza ta pozwala również wydobyć elementy kluczowe życia analizowane w biografiiach (szczególnie chętnie interpretowane przez badaczy), ujawnia również białe

plamy, przesunięcia w czasie oraz przemilczenia (dzięki przeprowadzonej analizie porównawczej wielu zaproponowanych wersji biografii). Dzięki temu dookreśleniu podlegają horyzonty poznawcze projektowanego tekstu biograficznego, który zawsze sytuuje się wobec określonej tradycji pisania tak samej biografii, jak i konkretnie biografii danego twórcy (czy też postaci historycznej).

Biograf, przygotowując swe badania pod kątem literaturoznawczym, korzysta przede wszystkim z metod dostępnych w tej dziedzinie, dysponującej użytecznymi narzędziami do analizy tekstu biograficznego⁶. W przypadku psychobiografii sięga jednak również do wiedzy psychologicznej, stąd konieczność uwzględnienia w analizie istniejących biografii wykorzystywanych w nich koncepcji człowieka oraz teorii psychologicznych, także definiowania ważnych w danej analizie pojęć (na przykład faz życia, osobowości twórczej, procesu twórczego oraz innych o proveniencji psychologicznej; por. Całek, 2012).

Wstępny etap psychologiczny służy także doprecyzowaniu ważnych w MPL parametrów analizy własnej: przede wszystkim używanej na późniejszym etapie podstawy teoretycznej, w odwołaniu do której tworzony będzie obraz tak osobowości twórcy, jak i biegu jego życia oraz trajektorii życiowych. Przygotowanie podstawy teoretycznej dokonuje się dwiema drogami: po pierwsze, pytania badawcze określone w rezultacie analizy literaturoznawczej istniejących już biografii danego twórcy muszą być przeformułowane na język koncepcji psychologicznych (czyli „przełożone” na system pojęciowy tej dziedziny), po drugie – należy przygotować takie instrumentarium teoretyczne (założenia, prawidłowości, wyjaśnienia) z zasobu koncepcji psychologicznych, szczególnie dotyczących twórczości, aby postawione pytania mogły uzyskać odpowiednie uzasadnienia i objaśnienia (por. Całek, Tokarz, 2004).

Niezbędne staje się także określenie *explicite* klarownych kryteriów selekcji danych, zasad ich kategoryzacji oraz wyznaczenie kategorii klasyfikacyjnych używanych w dalszej analizie (por. Miles, Huberman, 2000; Paluchowski, 2000)⁷. Istotne jest zwłaszcza wstępne naszkicowanie struktury wymiarów życia, które w fazie właściwej badań służyć będą do klasyfikacji danych biograficznych.

Im więcej elementów zostanie na tym etapie objętych świadomą refleksją, tym mniej będzie oddziaływać założeń nieświadomych, które z poziomu obecnego *implicite* będą kształtować dalszą analizę. Z tego względu już na początku badacz powinien, po pierwsze, doprecyzować wirtualnego odbiorcę swojej narracji biograficznej, od tego bowiem zależeć będzie wiele późniejszych decyzji, na przykład dotyczących sposobu przedstawiania danych biograficznych. Po drugie, powinien dokonać wyboru docelowego gatunku biograficznego, gdyż on również

⁶ Sposób analizy tekstu biograficznego został szerzej omówiony w monografii *Biografia naukowa...* (Całek, 2013: 231–236).

⁷ Na ten temat piszą przede wszystkim M.B. Miles i A.M. Huberman w swoim podręczniku (2000) oraz W.J. Paluchowski (2000).

kształtuje sposób opracowywania danych źródłowych (przede wszystkim zakresu danych, metod ich selekcji oraz sposobu ukształtowania już samej narracji). Po trzecie wreszcie, powinien spojrzeć na wybraną biografię z własnej perspektywy, zakładającej interakcyjny stosunek do danego biegu życia, który stanie się swego rodzaju lustrem ukazującym własne refleksje, uwikłania i przekonania badacza. Im bardziej będzie on zatem świadomy zagrożeń związanych z projektowaniem własnej psychiki, oczekiwań czy dążeń w realizowaną reprezentację, tym większą będzie miał nad nimi kontrolę.

Etap właściwy: analiza danych obiektywnych

Faza właściwa badań polega na analizowaniu danych podzielonych na trzy grupy, zgodnie z koncepcją Bühler (1933/1999) i jej przekonaniem o specyfice każdego rodzaju danych⁸.

Pierwsza grupa danych, nazwana przez Ch. Bühler obiektywnymi, gromadzona jest na podstawie wszystkich dostępnych materiałów. Są to wszelkie zweryfikowane historycznie informacje na temat wydarzeń w życiu bohatera biografii. Dostępne dla zewnętrznego obserwatora mogą być one gromadzone zarówno przez twórcę, jak i jego otoczenie, dlatego należy ich szukać przede wszystkim w materiałach wstępnie przygotowanych przez historyków (np. kalendaria życia i twórczości), danych źródłowych (korespondencja, dokumentacja, materiały autobiograficzne), krytycznych wydaniach dzieł i specyficznych opracowaniach bibliograficznych. Poza faktami sprawdzonymi przez historyków i bibliografów dopuszczalne jest również wykorzystywanie informacji zawartych w relacjach świadków (szczególnie ich listach, pamiętnikach i dziennikach), ale tylko w przypadku, kiedy chodzi o ustalenie faktów potwierdzonych przez inne źródła.

Dane o faktach na etapie analizy ilościowej przekształcane są w pojedyncze wydarzenia umieszczane na osi czasu i przyporządkowywane do odpowiednich wymiarów zgodnie z ustaloną na etapie wstępnym ich strukturą⁹. Analiza ilościowa pozwala na uwzględnienie wszystkich zebranych materiałów, bez konieczności ich selekcji, co stanowi znaczącą różnicę wobec powszechnej praktyki ograniczania informacji w narracji biograficznej ze względu na ograniczenia samej formy gatunkowej.

⁸ Rozwinięty opis każdej z omówionych poniżej grup można znaleźć w monografii (Cątek, 2013).

⁹ Warto zauważyć, iż jedna informacja źródłowa może być podstawą kilku pojedynczych danych obiektywnych, jeśli wchodzi w zakres kilku wymiarów: przykładowo list w analizie danych obiektywnych sam wchodzi w zakres danych ilościowych na temat korespondencji twórcy, a następnie jest źródłem szeregu innych informacji, z których każda zostaje zaklasyfikowana jako fakt do konkretnego wymiaru.

Cztery podstawowe wiązki wymiarów: życie osobiste, życie towarzyskie, działalność społeczna i zawodowa, twórczość i rozwój intelektualny – pozwalają na zobaczenie danych szczegółowych z szerszej, bardziej uogólniającej perspektywy. W obrębie każdej wiązki wyróżniane są wymiary powszechne (zawsze obecne), indywidualne (specyficzne dla danego biegu życia) i hipotetyczne (odwołujące się do niepełnych danych biograficznych lub też takich, które nie dają się bez szkody przekształcać na dane ilościowe, jak np. życie religijne). Wstępny kształt struktury wymiarów musi być wstępnie ustalony, a następnie modyfikowany jest w trakcie fazy właściwej badań, aby dostosować je do indywidualnego biegu życia, jednak w każdym przypadku uwzględniane są wymiary powszechne. Wprowadzenie trzech typów wymiarów pozwala pogodzić w obrębie metody podejście nomotetyczne z idiograficznym: poza poziomem ogólnym możliwe jest uwzględnienie tego, co dla jednostki charakterystyczne i ważne w jej życiu.

W wiązce „życie osobiste” do wymiarów powszechnych należą: życie rodzinne, związki (jako źródła wsparcia emocjonalnego), podróże, przeprowadzki, stan zdrowia, religijność (która często ma jednak charakter wymiaru hipotetycznego); w wiązce „życie towarzyskie” są to: kontakty towarzyskie, korespondencja i spotkania prywatne; w wiązce „życie społeczne”: działalność w grupach społecznych, kariera zawodowa; w wiązce „twórczość i rozwój intelektualny”: edukacja, dzieła (odkrycia, wynalazki), osiągnięcia, obecność mistrza, lektury, uczestnictwo w życiu kulturalnym, przyjaźnie (jako źródła wsparcia intelektualnego).

Sam sposób wykonywania wykresów wymiarów życia został szczegółowo opisany zarówno od strony praktycznej, jak i teoretycznej (por. Całek, 2012, 2013); z tego względu nie będę w tym miejscu wracać do tej kwestii, która wówczas wymagałaby osobnego, rozbudowanego komentarza. W tym miejscu chciałabym jedynie przypomnieć, iż specyfiką wykresów biograficznych w MPL jest ich wizualny, a nie ściśle matematyczny charakter: mają one raczej obrazować kierunek zmian i stanowić przyczynek do formułowania hipotez o współzależności danych, co jednak musi zostać zweryfikowane za pomocą innych, bardziej rzetelnych metod analizy. W obrazowym, holistycznym ujęciu danych poszukiwać należy raczej ich dynamiki, wyróżniających się tendencji oraz ich ewentualnej obserwowanej współzależności. Dane o faktach, poddane takiemu oglądowi, ujawniają często zbieżności niedostrzegalne na poziomie badania o charakterze wyłącznie jakościowym. Znaczące są zwłaszcza te momenty biegu życia, w których następuje wyraźny przyrost danych w określonym wymiarze, co można następnie obserwować na tle innych wymiarów danej wiązki (w których wywoływać to może przyrosty lub spadki ilości danych), a także w kontekście wszystkich wiązek składających się na całość biegu życia.

Wynikiem pierwszej części właściwego badania biograficznego, stanowiącym podstawę interpretacji przebiegu życia w aspekcie obiektywnym, jest grupa wykresów poszczególnych wymiarów, ich wiązek oraz całości życia twórcy. Interpretacja

uzyskanych w tej fazie wyników prowadzi do sformułowania wniosków na temat obrazu życia twórcy w perspektywie obiektywnej, dzięki czemu powstaje całościowy opis życia wraz z „biograficzną ikoną twórcy”, jaką jest wykres przebiegu życia twórcy w perspektywie faktów. Taki obraz życia umożliwia wskazanie obiektywnych momentów kulminacyjnych życia oraz jego faz kryzysowych, co powinno stać się podstawą refleksji psychologicznej, która pozwoli zidentyfikować czynniki wspomagające i utrudniające osiąganie powodzenia w życiu oraz opisać kontekst przełomów twórczych. Badanie to ma zatem wyraźny charakter jakościowy, gdyż po ilościowym przedstawieniu faktów wymaga narracyjnego komentarza stanowiącego niezbywalną część procedury. Równie koniecznym jej elementem jest jednak całościowy wykres biegu życia, nazwany **biograficzną ikoną twórcy**¹⁰.

Etap właściwy: analiza danych podmiotowych

Dane podmiotowe reprezentują perspektywę subiektywną twórcy, który występuje w podwójnej roli: jako ten, który przeżywa swoje życie, a następnie je zapisuje, komentuje, interpretuje czy ocenia. Materiałem do analizy są wyłącznie wypowiedzi bohatera biografii w postaci korespondencji (stanowiącej podstawę analizy) oraz – uzupełniająco – innych materiałów o charakterze autobiograficznym (dziennika, pamiętnika, autobiografii, wreszcie – pojedynczych wypowiedzi zapisanych przez świadków, które jednak trzeba traktować z należytą ostrożnością, uwzględniając wpływ pośmiertnej sławy oraz wewnętrzną i zewnętrzną wiarygodność każdego źródła).

Pierwsza grupa materiałów biograficznych wydaje się najbardziej wiarygodna, ponieważ powstaje w trakcie trwania życia i pod wpływem aktualnych wydarzeń. Autobiografia, pamiętnik oraz dziennik zawierają materiał biograficzny w formie zmodyfikowanej zarówno przez formę gatunkową (wyzwalającą proces kreacji i autokreacji), jak i przez tradycję literacką (jej ewokację lub reinterpretację). Wreszcie pojedyncze wypowiedzi mogą ulec zniekształceniu w procesie przekazu, zostać zmodyfikowane przez zapisującego lub dopasowane do całości, w obrębie której zostają zapisane.

Dane zebrane podczas tej fazy badań powinny być analizowane z zachowaniem ich specyficznego charakteru i wyjściowej formy, bez upraszczania do postaci łatwiejszej, bardziej homogenicznej, gdyż to modyfikowałoby ich podmiotowy, a zatem zasadniczy dla tej części charakter¹¹. Biografowie często, zamiast

¹⁰ Szczegółowy opis sposobu jego wykonywania można znaleźć w monografii A. Cątek (2013), a we wcześniejszej książce, poświęconej Mickiewiczowi i Słowackiemu, można przekonać się, jak cała procedura badawcza wygląda w praktyce (Cątek, 2012).

¹¹ Pominiecie w analizie biograficznej poetologicznego oglądu dokumentu, który uwzględnia jego estetyczny charakter i nacechowanie, sprowadza zwłaszcza materiały o charakterze literackim

cytować je w oryginalnej postaci, streszczając sens, koncentrując się wyłącznie na zawartości treściowej i zapominając, że sposób wypowiedzania treści jest równie ważny dla jej zrozumienia, jak ona sama. Ostrożność wymagana jest zwłaszcza w przypadku korespondencji oraz materiałów autobiograficznych pisarzy – oni z pewnością do gatunków literackich nawiązują, zwłaszcza że współcześnie wiele takich tekstów publikuje się już za życia ich autorów.

Analiza danych podmiotowych, podobnie jak w przypadku danych obiektywnych, ma swój ilościowy i jakościowy etap, jednak ten ostatni ma znaczenie w tym przypadku zasadnicze. Korespondencja twórcy jako szczególnie wiarygodne źródło informacji podmiotowych poddana zostaje szczegółowemu badaniu za pomocą programów typu QDA¹², co w znaczący sposób poprawia rzetelność analizy oraz ułatwia syntetyzowanie wyników.

Praca nad analizą danych rozpoczyna się od stworzenia drzewka kategoryzacyjnego tematów korespondencji; kategorie będzie można dodawać także w trakcie samej analizy, a także usuwać – już po zakończeniu badania. Drugim etapem jest kodowanie kolejnych fragmentów listów zgodnie z tematyką każdego z nich (jednostką może być tu zdanie, wyrażenie lub zwrot wystarczający do zidentyfikowania danego tematu). Dany fragment może być zakodowany kilka razy, jeśli odnosi się do kilku tematów jednocześnie.

Na trzecim etapie program sam zlicza dane ilościowe, podając, ile razy dany temat pojawił się w wyznaczonym zbiorze danych. Dane ilościowe (podzielone według tematów i ułożone w porządku chronologicznym na osi czasu) również można przedstawić na wykresie, ukazując dynamikę pojawiania się określonych zagadnień w korespondencji twórcy. Ilość wypowiedzi na każdy z tematów stanowi doskonały materiał do dalszych interpretacji. Dane ilościowe stanowią podstawę wykonania wykresu tematycznego korespondencji, który może być sposobem na syntetyczne opracowanie zawartości treściowej zbioru epistolograficznego danego twórcy.

Zastosowanie programu typu QDA ułatwia przejście do analizy jakościowej danych, gdyż program pozwala na tematyczne wyselekcjonowanie wcześniej zidentyfikowanych wątków (z obszernego zazwyczaj bloku korespondencji) w formie pojedynczych cytatów dotyczących badanych kwestii: dane gromadzone są z zachowaniem porządku chronologicznego, w każdym też momencie możliwe jest przejście od cytatu do całego listu, by odczytać wyselekcjonowany fragment w kontekście całości.

do komunikatu językowego o nieco większym stopniu złożoności niż zwykły tekst. Zwłaszcza dokumenty osobiste, takie jak list, pamiętnik czy autobiografia, muszą być traktowane jako reprezentujące gatunek o konkretnej proveniencji literackiej, ukształtowany estetycznie. Nader często zapomina się o literackim charakterze tych tekstów, traktując je wyłącznie na prawach „dokumentów”, co zawsze dzieje się ze szkodą dla końcowego rezultatu badań.

¹² Do jakościowej analizy danych w MPL użyteczny okazał się MAXQDA, zastosowanie innych programów wymagałoby ich wstępnego przetestowania pod kątem możliwości adaptacji na potrzeby badania psychobiograficznego.

Podstawą teoretyczną analizy jakościowej jest zmodyfikowana koncepcja biegu życia Ch. Bühler (1933/1999), zgodnie z którą w przebiegu relacji o życiu poszukuje się kolejnych dominujących tendencji (celów życia, nazywanych przez Ch. Bühler „przeznaczeniem”), kształtujących aktywność jednostki. Model ten jest uzupełniony o teorie opisujące przełom połowy życia, powstałe już po opublikowaniu pracy przez autorkę oraz o inne ważne z perspektywy egzystencjalnej wątki (por. Całek, 2013).

Wybrane do analizy jakościowej fragmenty grupują wszystkie wypowiedzi twórcy, dotyczące trzech najistotniejszych obszarów podmiotowości: przeżywania przez twórcę własnego życia, zwłaszcza wydarzeń znaczących (takich jak narodziny, śmierć, sukces, czy niepowodzenie), rozważania kwestii egzystencjalnych (sens życia, przyczyny cierpienia i zła, istnienie uniwersalnych wartości) oraz przeżywania faktu bycia twórcą i możliwości tworzenia.

Relacje o przeżyciach dotyczą doświadczeń subiektywnych opisanych przez twórców, przeżywanych stanów i emocji oraz ocen jakości własnego życia.

Relacje o dziełach związane są z przeżywaniem tworzenia jako szczególnego sposobu pozostawiania po sobie dzieł „trwalszych niż spiz”. **Autokomentarze** dotyczą natomiast rozstrzygnięć o charakterze etycznym, aksjologicznym i egzystencjalnym, stanowiąc asumpt do wnioskowania na temat filozofii życia twórcy, jego hierarchii wartości, przekonań oraz stosunku do najistotniejszych spraw.

Warto zaznaczyć, że w biografiach chronologicznych aspekt subiektywny, stanowiący jakże istotne uzupełnienie danych obiektywnych, jest najczęściej pomijany. Cytaty z listów, pamiętników czy autobiografii pojawiają się jedynie w funkcji ilustracyjnej albo służą jako dowody na poparcie tez sformułowanych przez biografa. Natomiast w MPL analiza subiektywnego obrazu życia stanowi bardzo ważną część całego badania: wykorzystuje się wszystkie dające się zinterpretować wypowiedzi jednostki, poddaje się je wnikliwej analizie, tak psychologicznej, jak i literaturoznawczej, a jej wyniki są uwzględniane przy interpretacji całokształtu biografii.

Rezultatem końcowym analizy danych podmiotowych jest szereg wniosków dotyczących przeżywania życia, pragnień i dążeń twórcy oraz jego ocena tego, co zrobił czy osiągnął. Także wykonany na tym etapie wykres tematyczny korespondencji, będący **podmiotową ikoną twórcy**, czyli obrazem życia przedstawianym przez autora „na bieżąco”, pozwala w jednym momencie wizualnie przedstawić zarówno bogactwo, jak i dynamikę zmian przebiegu życia, bez pośrednictwa narracji jako środka analizy całości listów danej osoby.

Etap właściwy: analiza danych dotyczących osiągnięć

W tej części analizy psychobiograficznej bada się wszystkie osiągnięcia twórcy: dzieła, realizowane cele nadrzędne (jako **przeznaczenie**) oraz trajektorie życia. Pierwszą płaszczyznę „dzieła” można utożsamiać – za Ch. Bühler (1933/1999) – z twórczością, rozumianą jako „całość powstałych utworów”.

Materiałem do analizy jest korpus dzieł twórcy, ustalony przez historyków literatury, podstawę teoretyczną stanowi natomiast wiedza z zakresu teorii literatury, szczególnie stylistyki i genologii, a także znajomość znaczących, ważnych lub licznych kontynuacji i nawiązań. Analizuje się również drugie rozumienie słowa „dzieło” – jako „dzieło życia” w znaczeniu przypisanym mu przez Ch. Bühler i omówionym już wcześniej.

Wynikiem analizy o charakterze jakościowym jest sformułowanie wniosków na temat relacji między życiem a twórczością w danej biografii oraz stopniem zintegrowania tych dwu perspektyw. Troskę o pozostawienie po sobie znaczących utworów można zaobserwować w fazie aktywności zadaniowej: droga do mistrzostwa jest tak naprawdę świadectwem pragnienia pozostawienia po sobie dzieł wielkich, które mogłyby przejść do historii. Jeżeli potem następuje zmiana dominanty życiowej, trzeba zastanowić się, dlaczego tak się stało i pokazać sposoby realizacji nowego celu. W końcowej fazie analiza faktów związanych z powstawaniem dzieł umożliwia pokazanie, w jaki sposób życie oraz tworzenie wpływało na kształtowanie się życiowych celów, które wybitna jednostka chciała zrealizować. Warto też na tym etapie porównać momenty kulminacji życia w obrębie danych obiektywnych i podmiotowych – często nie pokrywają się one w czasie.

Na podstawie zestawienia wyznaczonych przez jednostkę celów, uzyskanych osiągnięć (w perspektywie podmiotowej) i faktów (które obiektywnie zaświadczać o sukcesach oraz porażkach jednostki) określa się w końcowej fazie analizy, czy biografię danej jednostki można nazwać spełnioną, czy nie.

Synteza uzyskanych wyników: przygotowanie psychobiografii naukowej

Wyniki badania biograficznego prowadzonego za pomocą MPL nie ograniczają się do interpretacji faktów, które staną się następnie kanwą narracji biograficznej (sformułowanych w postaci wniosków interpretacyjnych odnoszących się do trzech biograficznych perspektyw: obiektywnej, podmiotowej i dzieł). Uzupełniają je wykresy biograficzne (każdego z wymiarów, wiązek wymiarów oraz trzech „ikon życia twórcy”) będące efektem wykonanych analiz ilościowych (z uwzględnieniem jakościowych przeliczników, por. Całek, 2013). Wykresy te są graficznym zobrazowaniem całościowych tendencji dostrzeżonych w zbiorach analizowanych danych: osobno obiektywnych (**biograficzna ikona twórcy**), osobno – podmiotowych (**tematyczny wykres korespondencji**) oraz wykresu powstałych dzieł (**ikona osiągnięć twórcy**).

Przedstawienie danych każdego rodzaju (obiektywnych, podmiotowych i dotyczących osiągnięć) na kolejnych wykresach pozwala nie tylko pokazać biografię w ujęciu wielowymiarowym, ale również obiektywnie określić punkt szczytowy

biografii (na **ikonie biograficznej**), wyznaczyć kulminację życia z punktu widzenia samego twórcy (**ikona podmiotowa**) oraz punkt szczytowy procesu twórczego (**ikona osiągnięć**), co jest doskonałym materiałem do czynienia porównań. Dzięki wykresom łatwo również wskazać okresy intensywnego rozwoju twórcy oraz jego fazy kryzysowe. Takich możliwości nie daje żadna analiza chronologiczna biografii, co w konsekwencji prowadzi do intuicyjnego, nie zawsze znajdującego potwierdzenie w faktach, wskazywania kulminacyjnych momentów życia, podobnie jak i kryzysów.

Zastosowanie w badaniu dwóch różnych metod obróbki materiału biograficznego, prowadzących do uzyskania danych ilościowych i jakościowych, podobnie jak zróżnicowanie sposobów ich analizy pozwala uzyskać więcej wniosków dzięki możliwości oglądu życia całościowo (ilościowo) i szczegółowo (jakościowo). Dane ilościowe umożliwiają też ogląd życia w sposób wizualny, bez uciekania się do pośrednictwa opisu czy narracji, natomiast dane jakościowe zachowują subiektywny sens ludzkiego doświadczenia. Takie zróżnicowanie częściowo neutralizuje narracyjny wpływ modelowych „opowieści o życiu” (o których pisał chociażby Hayden White (2000, 2009))¹³.

Rezultatem końcowym przeprowadzonej analizy z wykorzystaniem MPL jest napisanie psychobiografii naukowej, która poprzez narrację biograficzną oraz uzupełniające ją wykresy wymiarów życia staje się ontologiczną reprezentacją tekstową empirycznego biegu życia twórcy. Biografia naukowa jest jednak tekstem odrębnym w stosunku do poprzedzającego ją badania biograficznego za pomocą MPL i nie może bez niego powstać, gdyż jest narracyjnym opracowaniem tak uzyskanych wyników stanowi zintegrowaną, uporządkowaną w sposób problemowo-chronologiczną narrację o życiu i twórczości pisarza. **Twórczość w takiej perspektywie jest ukazana poprzez kontekst całego życia, a życie i dzieło życia – jako kontynuacja twórczości w trakcie całości lub części życia (wówczas, gdy dochodzi do zmiany paradygmatu, czyli wyboru innego celu życiowego niż dotąd wiodąca aktywność twórcza).**

Narracji biograficznej towarzyszą wykresy wymiarów życia oraz trzy „ikony życia twórcy”. Zastosowanie wizualnego przedstawienia przebiegu życia w biografii wynika z przekonania, że informacje przekazywane w kodzie językowym i obrazowym nie pokrywają się, lecz stanowią dla siebie uzupełnienie. O ile obraz syntetyzuje pewien wymiar życia lub – tak jak w „ikonach” przedstawia całość życia z określonej perspektywy (faktów, przeżyć czy osiągnięć), o tyle towarzysząca mu narracja opisuje i wyjaśnia odkryte zależności (w oparciu o literaturoznawczo-psychologiczną podstawę teoretyczną). Przebieg życia zostaje więc

¹³ Ograniczenie badania biograficznego wyłącznie do opisu wydarzeń, co dzieje się najczęściej, słyca je i czyni powierzchownym, a ujednolicanie danych i przekształcanie ich w homogeniczną narrację obniża ich potencjał informacyjny danych wyjściowych i podporządkowuje je naukowemu dyskursowi rządzącemu narracją (por. Cątek, w druku).

zrekonstruowany bardziej wiernie niż w tradycyjnej biografii dokumentalnej, poddanej regułom narracyjnym „biografii jako tekstu”, zatem tak wytworzona reprezentacja ma pełniejszy i bardziej zróżnicowany charakter, ściślej jest też umocowana w teorii i metodologii dziedzin, z których korzysta.

Uwagi końcowe

Podsumowując, warto krótko scharakteryzować MPL w kontekście jej użyteczności jako metody poprzedzającej napisanie dobrej psychobiografii naukowej.

Jest to metoda interdyscyplinarna, wykorzystuje bowiem – na poziomie koncepcyjnym oraz metodologicznym – dorobek zarówno nauk społecznych, jak i humanistycznych (zwłaszcza literaturoznawstwa, ale i historii). Jej ilościowo-jakościowe analizy pozwalają na łączenie podejścia nomotetycznego z idiograficznym, co ujawnia się na etapie właściwym analizie danych wszystkich trzech rodzajów. Ma charakter holistyczny (obejmuje całość życia twórcy w jego wielowymiarowości) i procesualny (życie twórcy ujmowane jest jako rozwijające się w konkretnym czasie i środowisku, uwarunkowanym historycznie, co chroni analizę przed anachronizmem; także twórczość analizowana jest jako proces rozwojowy, prowadzący do coraz dojrzszych form aktywności twórczej).

Twórczość w MPL definiowana jest jako realizacja wartości (Kubicka, 2003), a proces twórczy ujmowany jest makroskopowo: w kontekście całego życia i wszystkich jego aspektów (por. Tokarz, 1998; Całek, 2012, 2013). Sama metoda lepiej sprawdza się w przypadku jednostek znaczących (twórców, działaczy, polityków, odkrywców, naukowców), gdyż to właśnie do analizowania ich biografii brakowało dotąd w psychologii twórczości narzędzia uwzględniającego specyfikę aktywności o charakterze wybitnym. A gromadzenie wiedzy na temat funkcjonowania jednostek nieprzeciętnych nie może zostać zrównoważone za pomocą wielu badań nad twórczością potencjalną, o czym pisał Stanisław Popek (2001, 2009) oraz Maria Straś-Romanowska (2000).

Zatem MPL jest metodą eksploracyjną, która, dążąc do jak najpełniejszego wyjaśnienia logiki przebiegu życia konkretnego twórcy zamiast konstruowania ogólnej teorii przebiegu życia lub modelu rozwoju twórczości¹⁴, ma na celu stworzenie podstaw do napisania wiarygodnej i adekwatnej reprezentacji tego życia.

Na ile udaje się ten cel osiągnąć – to już zależy od wielu innych czynników, o których była mowa na początku. Ale jedno warto podkreślić: bez dobrych,

¹⁴ Oznacza to, że wnioski z pojedynczej analizy biograficznej przeprowadzonej za pomocą psychobiografii naukowej nie uprawniają badacza do formułowania hipotez na najwyższym i pośrednim poziomie ogólności (por. Runyan McKinley, 1992). Tworzenie modelu teoretycznego wymaga bowiem uogólnień i szukania elementów wspólnych dla wielu osób, natomiast to, co w biografii wielkich twórców jest najbardziej interesujące, ma charakter indywidualny.

przemysłanych i rzetelnie skonstruowanych naukowych „fundamentów” biografii, sama narracja, nawet najbardziej żywa, retorycznie przemysłana czy zakorzeniona w obfitych źródłach historycznych – będzie tylko biblijnym „budowaniem na piasku”, obrazem przelotnym i łatwo zastępowanym kolejnymi, podobnymi chwilowymi wyobrażeniami, które zamiast stworzyć przed oczami czytelnika symboliczną reprezentację będzie raczej prezentacją wirtuozerii czy też kreatywności samego autora. A przecież w biografii od zawsze chodził o coś o wiele ważniejszego: przenosząc czytelnika w świat, który jest tekstową reprezentacją rzeczywistości historycznej skoncentrowanej na opisywanym bohaterze, biografia pozwala na niemożliwe spotkanie, przekracza ograniczenia czasoprzestrzeni, oczywiście pod warunkiem, że oddaje sprawiedliwość zarówno twórcom, jak i czasom, w których żył.

Bibliografia

- Ankersmit F., 2004, *Narracja, reprezentacja, doświadczenie*, [w:] E. Domańska (red.), *Studia z teorii historiografii*, Wydawnictwo Universitas, Kraków.
- Bał M., 2012, *Narratologia. Wprowadzenie do teorii narracji*, tłum. E. Kraskowska (red. nauk.) i zespół, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Baudrillard J., 1981/2005, *Simulacres et simulations*, pol. *Symulakry i symulacja*, tłum. S. Królak, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.
- Bühler Ch., 1933/1999, *Bieg życia ludzkiego*, tłum. E. Cichy, J. Jarosz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Całek A., 2005, *O stawianiu się twórcą – od ekspresji osobowości do dzieła*, [w:] A. Gałdowa (red.), *Psychologiczne i egzystencjalne problemy człowieka dorosłego*, Wydawnictwo UJ, Kraków, s. 229–250.
- Całek A., 2011, *Jak badać życie wielkich twórców? O biograficznych granicach między psychologią a literaturoznawstwem i ich przekraczaniu*, [w:] B. Bartosz, A. Keplinger, M. Straś-Romanowska (red.), *Transgresje – innowacje – twórczość*, *Prace Psychologiczne LX*. „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 3350, s. 417–434.
- Całek A., 2012, *Adam Mickiewicz – Juliusz Słowacki: psychobiografia naukowa*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Całek A., 2013, *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Całek A., 2014, *Między możliwym a koniecznym – o trudnych związkach psychologii z literaturoznawstwem*, [w:] T. Rzepa, C. Domański (red.), *Na drogach i bezdrożach historii psychologii*, t. 3, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 91–109.
- Całek A., 2015, *Drogi i bezdroża badań nad wybitnymi twórcami*, [w:] T. Rzepa, C. Domański (red.), *Na drogach i bezdrożach historii psychologii*, t. 4, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 81–93.
- Całek A., *Czas jako element konstrukcyjny biografii naukowej* [w druku].
- Całek A., 2016, *Narrator biografii naukowej: między referencyjnością a fikcją*, [w:] R. Skrzyniarz, L. Dziachowska, D. Opozda (red.), *Przedmiot, źródła i metody badań w biografii*, „Biblioteka Katedry Biografistyki Pedagogicznej”, nr 9, Wydawnictwo Episteme, Lublin.
- Całek A., Tokarz A., 2004, *Metoda psychobiograficzna w badaniu procesu twórczego*, [w:] S. Popek i in. (red.), *Twórczość w teorii i praktyce*, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 155–167.
- Clifford J.L., 1970, *From Puzzles to Portraits: Problems of a Literary Biographer*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill.

- Dosse F., 2011, *Le paribiographique. Ecrire une vie*, La Découverte, Paris.
- Garraty J.A., 1957, *The Nature of Biography*, Knopf, New York.
- Kendall P.M., 1965, *The Art of Biography*, W.W. Norton & Co, London.
- Korwin-Piotrowska D., 2011, *Poetyka. Przewodnik po świecie tekstów*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Kubicka D., 2003, *Twórcze działanie dziecka w sytuacji zabawowo-zadaniowej*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Lejeune P., 2001, *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii*, red. R. Lubas-Bartoszyńska, tłum. W. Gajewski, S. Jaworski, A. Labuda, R. Lubas-Bartoszyńska, Wydawnictwo Universitas, Kraków.
- Madelénat D., 1984, *La biographie*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Markowski M.P., 2006, *O reprezentacji*, [w:] M.P. Markowski, R. Nycz (red.), *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, Wydawnictwo Universitas, Kraków, s. 287–334.
- Marois A., 1930, *Aspects de la biographie*, Grasset, Paris.
- Miles M.B., Huberman A.M., 2000, *Analiza danych jakościowych*, tłum. S. Zabielski, Trans Humana, Białystok.
- Mitosek Z., 2002, *Mimesis – między udawaniem a referencją*, [w:] W. Bolecki, R. Nycz (red.), *Sporne i bezsporne problemy współczesnej wiedzy o literaturze*, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa, s. 231–252.
- Nycz R., 2001, *Literatura jako trop rzeczywistości*, Wydawnictwo Universitas, Kraków.
- Paluchowski W.J., 2000, *Metodologiczne problemy analizy treści a wykorzystywanie komputerów w badaniach jakościowych*, [w:] *Badania jakościowe w psychologii*, Prace Psychologiczne LIII, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 2263, s. 53–64.
- Popek S., 2001, *Człowiek jako jednostka twórcza*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Popek S., 2009, *Modele psychiki a podstawowe pytania psychologii twórczości*, [w:] S. Popek i in., *Psychologia twórczości. Nowe horyzonty*, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 21–33.
- Runyan McKinley W., 1992, *Historie życia a psychobiografia: badania teorii i metody*, tłum. J. Kasprzewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Straś-Romanowska M., 2000, *O metodzie jakościowej w kontekście rozważań nad tożsamością psychologii*, Prace Psychologiczne LIII, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 2263.
- Tokarz A., 1998, *Twórczość*, [w:] W. Szewczuk (red.), *Encyklopedia psychologii*, Fundacja Innowacja, Warszawa, s. 907–910.
- White H., 2000, *Poetyka pisarstwa historycznego*, red. E. Domańska i M. Wilczyński, Wydawnictwo Universitas, Kraków.
- White H., 2009, *Proza historyczna*, red. E. Domańska, Wydawnictwo Universitas, Kraków.
- White H., 2014, *Przeszłość praktyczna*, red. E. Domańska, Wydawnictwo Universitas, Kraków.

* * *

Scientific psychobiography: from a research method to a text

Summary: The article suggests a reflection on biography understood as a textual representation of life passing by empirically. The process of creating such a biography, functioning (often during the life of its writer) as a substitute of his/her actual presence in the world, requires high methodological awareness and knowledge of rules that help to transform life into a text. A tool such as psychobiographic-literary method that are described in the second part of the article, transforms the assumptions presented at the beginning into specific research procedures in a very practical way.

Keywords: biography, psychobiography, representation, psychobiographic-literary method, life course